

AGRON Y. GASHI

**NGA LINGUISTIKA TE ESTETIKA E POLITIKA
(ROMANTIKU I PARË SHQIPTAR, JERONIM DE RADA,
NË STUDIMET E ARSHI PIPËS)**

Abstrakt

Në këtë punim studimor do të analizojmë konceptet dhe mendimet e studiuesit të njohur Arshi Pipa për romantikun e parë shqiptar, Jeronim de Rada. Punimi ynë ka për bazë trilogjinë studimore të Arshi Pipës *Trilogia Albanica II, Hieronymus De Rada* (1978), një analizë që shtrihet nga linguistika (leksiku, morfologjia, sintaksa) te estetika e politika. Ne do të provojmë t'i vëmë në pah çështjet kryesore që shtrohen në këtë studim, si: gjuha, prozodia, ideologjia, stili dhe aspekte të tjera që diskutohen në mes letërsisë dhe linguistikës.

Përgjatë këtij shkrimi metakritik, ne diskutojmë dorëshkrimet e romantikut të parë përballë studiuesit të tij, duke u ndalur veçanërisht në gjuhën, metrikën e shqiptimin stilistik e deri te poetika e romantizmit, në mënyrë që të zbërthejmë fenomene letrare dhe ekstraletrare.

Shqyrtimi që kemi në fokus, po ashtu do të ketë për bazë metodën e kërkimit, nga interpretimi filozofik, krahasues, sociolinguistik e perspektiva sociale, deri te kritika e analiza filologjike e tekstit.

Ndërsa, konteksti letrar shtrihet përgjatë romantizmit në letërsinë shqipe për t'u shtrirë në romantizmin evropian, konkretisht te arbëreshët e Italisë, si frymë autentike dhe si formë universale, me të gjitha premisat e romantizmit evropian.

Prandaj, në këtë studim do të qëndrojmë në truallin e kërkimeve imanente, si kritikë dhe metakritikë njëkohësisht, duke hetuar çështje e fenomene letrare, linguistike dhe politike, të cilat studiuesi Arshi Pipa i ka të mbështetura në gjuhësinë teorike evropiane dhe teoritë letrare moderne.

1. Hyrje

Jeronim de Rada, autori i madh arbëresh, jetoi, krijoi dhe vdiq në Maki të Italisë. Arshi Pipa, poet, kritik dhe filozof, studioi dhe shkroi një pjesë të veprës së tij, po në Itali. Vepra e të parit u bë objekt studimi i të dytit te *Trilogia Albanica II, Hieronymus De Rada* (1978), e cila konsiderohet si një

në studimet më gjithëpërfshirëse, jo vetëm për De Radën, por edhe për gjuhën, letërsinë e arbëreshëve të Italisë, në përgjithësi.

Studimi i Pipës strukturohet në mes letërsisë dhe linguistikës; nis me interpretimin e dorëshkrimeve të De Radës, zgjerohet në gjuhën, metrikën e shqiptimit stilistik e deri te poetika e romantizmit shqiptar, duke zbërthyer fenomene letrare dhe ekstraletrare, jo vetëm të veprës së De Radës, por edhe të letërsisë shqipe të arbëreshëve të Italisë. Aty analizohen shkrimet dhe dorëshkrimet e hershme në italisht, si: gjuha, prozodia, ideologjia, stili dhe çështje të tjera nga linguistika (leksiku, morfologjia, sintaksa), estetika e politika.¹

2. Pipa, Hjelslev dhe studiuesit shqiptarë

Historia e leximit nis në rini, ajo e kërkimit dhe e interpretimit në pjekuri. Tashmë Pipa ishte dëshmuar mirë në studime e metoda kërkimesh, nga interpretimi filozofik, krahasues, kërkimi i autorit, interpretimi sociolinguistik e perspektiva sociale, deri te kritika e analiza filologjike e tekstit.

Albansk Samling është fondi i Bibliotekës Mbretërore të Kopenhagës, ku u mblodhën dorëshkrimet e De Radës, për të cilat linguisti i njohur Luis Hjelslev, ftoi studiuesit shqiptarë që t'i studiojnë, meqë ndiqte traditën e Holger Pedersenit. Arshi Pipa, tashmë autor i sprovuar në jetë dhe letërsi, profesor në universitetin e Minesotës, iu vu kërkimit. Fillimisht autori jep një pasqyrë të të dhënave në këtë fond, pastaj të gjendjes së dorëshkrimeve nëpër biblioteka italiane e deri te përplasja e tezave me Xhuzeppe Ferrarin, sipas të cilit, një dorëshkrim i gjetur në Kalabri, kishte autor Mikel Belushin, i vdekur më 1707.

Po sipas Ferrarit, koleksioni i këngëve “të Belushit” paraqet “tufën më të vjetër të këngëve popullore italo-shqiptare duke i paraprirë, madje edhe *Kodeksit të Kieutit (Chieuti Codex)*.

Ajo që krijoi dilema edhe te Arshi Pipa është fakti se ky koleksion kishte mjaft të përbashkëta me *Milosaon*, hiç më pak se njëmbëdhjetë këngë. Prandaj çështja që shtrohej në këtë arenë diskutimesh ishte pikëpyetja se *mos De Rada i kishte përvetësuar këto këngë popullore dhe i kishte paraqitur si të vetat? Teza e Ferrarit le të kuptohet se kemi të bëjmë me plagjiator*, thotë Pipa (Pipa, 2013: 21).² Në mes këtyre hipotezave, dilemave të (pa)natyrshme, Pipa konstaton se De Rada ishte marrë në mbrojtje nga Françesko Solano, apologji kjo e botuar në revistën *Shêjzat*, përmes së cilës hodhi poshtë hipotezën e Ferrarit. Nga kjo

¹ A. Pipa: TRILOGIA ALBANICA II: Hieronymus De Rada, Albanische Forschungen, Vol. 8. Munchen, 1978. Arshi Pipa: *Jeronim De Rada*, Trilogjia Albanica II, Princi, Tiranë, 2013.

² A. Pipa: Arshi Pipa: *Jeronim De Rada*, Trilogjia Albanica II, Princi, Tiranë, 2013, f. 21.

doli teza se këngët popullore arbëreshe me titullin italisht *Collezione di poesie albanesi*, që i atribuoheshin Mikel Belushit, ishin të mbledhura nga De Rada i ri, me motivimin e Rafaele Valentinit (Pipa, 2013: 22).

Duke rendur pas dorëshkrimeve të *Milosaos*, një variant në *Albansk Samling*, në Kopenhagë, (1979), rezulton të ketë jo vetëm tri variante, por pesë deri në gjashtë variante të shkruara të *Milosaos*. Pipa zbulon fragmente të *Proto-Milasaos*, të cilat i botoi në shtypin e kohës (*Përpjekja jonë*, 1972), pastaj edhe në një revistë franceze (1973) me titull *Gjenezja e Milosaut*.

Pra, pjesa e parë është një udhëpërshkrim kontekstual i një kërkimi gjenetik të dorëshkrimit të *Milosaos* dhe fragmenteve të saj.

Po në vitet 70-të, kur u botua kjo monografi, studimet letrare janë pasuruar me një qasje të re, me kritikën gjenetike, e cila propozohet për të ripërtërirë njohuritë e teksteve në dritën e dorëshkrimeve të tyre, duke zhvendosur çështjen kritike nga struktura drejt procesit, nga vepra drejt gjenezës së saj (Gresillon, 2007: 31-45).

Nuk themi se intenca autoriale ishte të provohej në një qasje të re, pra në kritikën gjenetike, por kjo ishte e domosdoshme që të vinte deri te rezultatet, meqë autori donte t'i shpaloste dorëshkrimet dhe t'i interpretonte në dritën e botimit.

Kritika gjenetike gjen hapësirë më shumë te pjesa e parë e monografisë, sidomos te *Zanafilla e Milosaos*, në të cilën autori i përshkruan faktet, e që bien ndesh me pretendimet e Xhuzepe Ferrarit, i cili shtroi dilemën e autorësisë së dorëshkrimit. Sikur kjo të mos i mjaftonte, Pipa përherë rikontekstualizon referenca nga *Autobiologjia I* dhe, meqë në dorë ka *Milosaon*, analizoi fletë të shkëputura, fragmente nga *Strofat e Milosaos*, skica të papërpunuara, deri te varianti i plotë. Po ashtu, gjatë këtij kërkimi vuri në pah kodet e saj: moralitetin shqiptar dhe simbolizmin erotik, një analizë kjo kontekstuale (e botimit) dhe tekstuale (e kuptimit) dhe e përfaqësimit figurativ e autorial.

Pra, kërkimin e tij e shtron edhe si kalim nga rrafshi i përvojës reale të autorit, pra nga autobiologemat e tij, te rrafshi fikcional, të cilin Pipa e cilëson si letërsi e stilit *Weltschmerz*³, por gjithnjë me *aromën e idileve klasike* si jehonë e Virgjilit dhe Teokritit, të lidhur fort për folklorin italo-shqiptar (Pipa, 2013-25).

³ *Weltschmerz* (nga gjermanishtja, fjalë për fjalë - dhimbje po edhe lodhje nga jeta e botës. Është term i krijuar nga autori gjerman Jean Paul. Në kuptimin e tij origjinal në *Deutsches Wörterbuch* nga Vëllezërit Grimm, ky term tregon një trishtim të thellë në lidhje me papërshtatshmërinë ose papërsosmërinë e botës. Ky lloj vështrimi i botës ishte i përhapur në mesin e disa autorëve romantikë dhe dekadentë, si: Lord Byron, Oscar Wilde, William Blake, Marquis de Sade, Charles Baudelaire, Giacomo Leopardi, Paul Verlaine, François-René de Chateaubriand, Alfred de Musset, Mikhail Lermontov, Nikolaus Lenau, dhe Heinrich Heine.

Përderisa subtemat evidentohen të përafërta me ato të Homerit (klasikët), për Pipën, motivet bëhen të ngjashme me ato të Leopardit, sidomos të Petrarckës. Këtë të fundit, De Rada e kishte studiuar me ngulm në kolegji në mënyrë që të formonte një stil të vetin (Pipa, 2013-29), atë që De Rada e quante rrëfim lirik të dyfishtë. Rrëfimi lirik i dyfishtë, sipas Pipës, ka dy interpretime:

- Poema përthekon brenda vetes përvojat reale jetësore dhe përvojat imagjinare, dhe

- Kjo frazë duhet të ketë lidhje me një variant të ndryshëm me variantin e parë. Sidoqoftë, kjo ilustron edhe me shembullin e *Proto-Milosaos* dhe *Proto-Serafinës*.

Arshi Pipa provon të jetë shterues në kërkimet për gjenezën e poemës së rinisë, të cilën e gjen në fragmente edhe të *Odisesë*, si libri i parë i shkruar nga De Rada, por që ishte i botuar pas *Milosaos*.

Nga kërkimi gjenetik, Pipa zgjerohet në kërkimin intertekstual, të cilën metodë hulumtimi e kishte përvetësuar edhe te studimi krahasues *Montale dhe Dante*⁴. Prandaj, analiza tekstuale, fragment për fragment, bën që Pipa të konstatojë se De Rada i *bashkon reminishencat e ndryshme letrare, klasike dhe neoklasike* (Pipa, 2013:29).

Në këtë mënyrë, Pipa heton motivet danteske të shprehura me gjuhën e Foscolos, ngadalë fokusohet në një interpretim përqasës (krahasues), ku vë në pah idetë asketike, shpalon strukturën e strukturimin e tekstin, identifikon shenjat kompozicionale - dramatike (preludet), sidomos kur flet për *Ode albanese* të cilës i bën interpretim tematik, po ashtu edhe kjo me reminishenca nga letërsia e përbotshme në krye me Homerin, pastaj me Arioston etj.

Nga ky interpretim vijnë në përfundimin se periudha fillestare e krijimtarisë së De Radës, ishte *bijë e klasikëve italianë dhe grekë*. Pastaj më vonë u desh një pasion për këngët popullore arbëreshe dhe një dashuri reale, që t'i kthehet amzës së vet poetike.

Pipa është i mendimit se amza e poezisë së De Radës është *Përmbledhja e poezisë shqiptare*, këngë dasmash korale të kënduara në ceremoniale, e që më vonë hapin rrugën e teksteve autoriale të de Radës. Megjithatë, mbledhja e teksteve dhe imitimi i tyre ishte i njëjti proces.

Pra, kush merr nga tradita, edhe i jep traditës.

Këtë e provoi de Rada. Këtë e argumentoi Arshi Pipa.

4. Romantizmi – dy faqe të së njëjtës medalje

Pipa bën një përmbledhje diakronike të lëvizjeve kulturore e kombëtare në periudha të ndryshme për ta shenjuar romantizmin kalabro-shqiptar. Evidenton autorët, profilizon dhe vlerëson përkushtimin e tyre, duke e tipizuar folklorin

⁴ A. Pipa, *Montale and Dante*. Univ. of Minnesota Press., 1968.

arbëresh për të cilin thotë se *është tipik aristokratik*, por me cilësime si *teokratik me një frymë kryqëzate e ksenofobie*. Kjo për faktin se amza e kësaj letërsie, pra, këngët popullore, fillimisht mblihdeshin prej priftërinjve. Tutje, nga këtu trajton edhe dukuritë që i shkojnë për shtat tërë romantizmit kalabro-shqiptar prej nga rrjedhin edhe karakteristikat e gjithë kësaj epoke në letërsinë shqipe, si: kthimi në kohë e hapësirë, mbështetja në këngët popullore etj.

Kështu, duke pasur në fokus veprën e De Radës dhe romantizmin kalabro-arbëresh, Pipa mirëfilli përcakton raportet në mes të kësaj epoke a shkolle dhe letërsisë orale, duke pohuar se romantizmi kalabro-shqiptar mori në mbrojtje folklorin, për dallim nga letërsia klasike, e cila e refuzoi atë. Tash, koncepti letërsi klasike për Pipën, përderisa flet për letërsinë arbëreshe, nuk është qartë i përkufizuar. Megjithatë, Pipa, duke qenë një erudit i llojit të vet, bën krahasime edhe me letërsinë evropiane, nga rryma e parë romantike gjermane *Sturm und Drang (Stuhi dhe vrull)*, duke i përshkruar me kujdes konceptet teorike të teoricienëve të kësaj periudhe, si: Herder, Shlegel, Shiler, qoftë si ide, qoftë si teorizime për të konkluduar se e përbashkëta e romantizmit shqiptar dhe evropian është se *romantizmi dhe nacionalizmi ishin dy faqe të së njëjtës medalje* (Pipa: Ibidem, f.62).

Pikëvështrimi i tillë bëhet duke pasur për bazë variantet e *Milosaos*, po edhe *Rapsoditë*, njëkohësisht edhe ndikimin nga leximet që i kishte bërë Madame de Staël-it, Bajronit dhe Foscolos, pastaj në përkthime për t'i ngjarë romantizmit perëndimor: Werther dhe René, Çajlld Harold dhe Jacopo Ortis për të hetuar më pas elementet e autorëve grekë, por jo në veprën *Milosao*, të cilën e cilëson si vepër tërësisht romantike, me shenja klasiciste, sidomos kur këtë e kundron nga një koncept natyralist, parim ky edhe i klasicizmit evropian.

Sipas Pipës, *Milosao* është poemë kalabro-shqiptare e religjionit bizantin ortodoks, në të cilën jo pak përshkruhen ritualët e ditës së kremte (Pipa: Ibidem, f. 80). Megjithatë e pranon se aty ka edhe himne pagane, sidomos kah fundi i saj, kur personazhi i jep lamtumirën Shkodrës.

5. Gjuhë dhe prozodi

Kapitull më vete është gjuha dhe prozodia, në të cilin Pipa trajton çështje të alfabetit, tiparet fonetike, metrikën arbëreshe, vargun tradicional e deri te leksiku, morfologjia dhe sintaksa.

A është prozodia ajo që i përmbledh të gjitha këto që u përfolën këtu?

Dihet, *prozodia* është koncept amerikan, e që brenda vetes përfshin variacione të lartësisë (denduria e dridhjeve), të intensitetit (amplituda e dridhjeve) dhe të gjatësisë (koha) (Rugova, 2010-33).

Ndërsa, si term evropian është *prozodema*. Meqë jemi te termat gjuhësorë, prozodia përfshin elemente, si: theksi, ritmi, toni dhe intonacioni (Rugova, Ibidem, f. 150). Kështu, brenda funksionit të gjuhës dhe prozodisë, Pipa shqyrton çështje të gjuhës e të alfabetit të shekullit 16 e 17, me fokus variacionet e shqipes në fillim të shekullit 19-të si konstante e traditës gjuhësore dhe evoluimit të saj nga autori në autor, nga vepra në vepër. Të gjitha këto ai i quan si një lloj *sinkretizimi kulmor* të De Radës, të cilin e vlerëson në gjuhën dhe metrikën e tij.

Sipas Pipës, në variantin e shqiptarëve të Kalabrisë, ka shumë huazime nga greqishtja, madje me tipare arkaike, të cilat e bëjnë më të vështirë leximin e tekstit të De Radës. Tutje, ai konstaton se metrika te poemat e De Radës është tipike e poezisë gojore të shqiptarëve të Italisë, njëkohësisht evidenton edhe elemente të italianizuara, por me alfabet të ndryshëm nga alfabeti latin që është përdorur në Shqipëri gjatë kësaj periudhe. Pipa, para se t'i analizojë veçantitë e alfabetit të De Radës, siç e thamë më lart, lëshohet në diakroni, duke parë gjuhën e De Radës si vijimësi të shekullit 16-17: nis me Gjon Buzukun, vazhdon me Pjetër Budin, Frang Bardhin e Pjetër Bogdanin, për të ardhur në përfundimin se autori i tij përdor alfabet latin, por me elemente greke (Pipa, Ibidem, f. 92). Konkretisht, për të përfunduar se alfabeti i De Radës paraqet një aspekt të veçantë në varësi të disa konstanteve:

- a) Mbizotërim i lëndës fonetike latine
- b) Një element i greqishtes i përbërë prej një numri shkronjash greke
- c) Dyfishim zanoresh dhe bashkëtingëlloresh.

Kësisoj, Pipa analizon zanoret e dyfishta, digramet dhe fonemat latine e greke, duke i krahasuar ato edhe me autorë të tjerë arbëreshë. De Rada provonte të arsyetonte tingujt e gjuhës greke me harmoninë e gjuhës epirotike (shqipe) (Pipa, Ibidem, f. 92).

Analizë të veçantë u bën edhe shenjave diakritike të vendosura te zanoret e mesme e të gjata (të mesme: déra, mōra, ndërsa të gjata-zanoret e dyfishta: gliee, aat, dhe bashkëtingëlloret dyshe, si: botta, voessa, duke i qëmtuar me kujdes ndryshimet fonetike që pësojnë nga variantet e *Milosaos*, te variantet e *Serafinës*, njëkohshëm duke interpretuar ato në kontekst të ri të fjalës dhe risemantizim të vargut.

Prej këndej, ai e ka të shtruar më mirë rrugën për t'u marrë me prozodinë e De Radës, konkretisht me metrikën e vargut të tij, të cilën në thelb e sheh njëlloj si metrikën arbëreshe në konstelacion me metrikën shqiptare në përgjithësi, të cilën deri në momentin që po merrej vetë me të, e cilësonte si një *fushë të virgjër*, arsye kjo që *metrika e De Radës i ka zënë ngushtë ata që janë munduar ta shpjegojnë atë*.

Kritiku ynë është i bindur se ky vlerësim i cili shpie te përkufizimi i vargut të De Radës, si varg *heterometrik*, lë pa përgjigje pikërisht pyetjen që ai shtron,

d.m.th., se si mundet që *isometria* dhe *heterometria* të bashkekzistojnë (Ibidem. f. 93).

Ai merr në shqyrtim mendimet e studiuesve arbëreshë, madje duke i vlerësuar qoftë si identifikime të sakta për t'u hapur rrugë studimeve mbi metrikën arbëreshe, qoftë si gabime të zakonshme kur vargu arbëresh analizohet sipas standardeve që nuk janë të *shqipës, të italishtes, ose të greqishtes së sotme*. Së këndejmi, Pipa analizon numrin e rrokjeve, të theksave, llojin e metrit (nga shtatë deri në njëmbëdhjetërrokësh).

Kështu, struktura metrike e De Radës, del të jetë variant i përkryer i metrikës popullore arbëreshe. Ajo është e provuar dhe e pasqyruar edhe në tabela statistikore, me matje të sakta të rrokjeve dhe llojeve të theksit, të ritmit, nga vepra në vepër.

Pas prozodisë, Pipa analizon veprën e De Radës edhe në planin leksikor, morfologjik dhe sintaksor. Ai evidenton saktë leksikun e përdorur të De Radës, siç ndodh te *Milosaos*, sa fjalë përdor? Cilat janë të huazuara prej greqishtes së sotme dhe italishtes kalabreze? Po ashtu edhe huazimet nga latinishtja, greqishtja e lashtë dhe sllavishtja. Në këtë hulli evidenton edhe neologjizmat, fjalët të cilat janë të përbashkëta me toskërishten dhe arbërishten, po ashtu edhe fjalë që vetëm në variantin e gegërishtes përdoren (hjeshtëm- i hijshëm, mixoremizore etj.), përemrat dhe specifikat e tyre nëpër rase, po ashtu foljet dhe zgjedhimin e tyre.

Trajtat sintaksore, fjalitë e varura, sipas Pipës, te De Rada dalin me origjinë prej teksteve orale. Në to dominojnë fjalitë e varura (të shumtën kohore) asidentike. Ndërsa fjalitë bashkërenditëse në të shumtën zëvendësojnë fjalitë e varura.

Përfundimisht, siç e thotë edhe më vonë, nga analiza që i bëri metrikës dhe sintaksës së De Radës, rezulton se shumë këngë kanë një mënyrë të shprehuri e të stolisuri të stërholluar, përfshirë edhe mjete të tilla si vazhdimi i fjalisë nga njëri varg te tjetri dhe shkëputja sintaksore, të cilat nuk hasen në metrikën e poezisë popullore.

6. Ideologjia dhe stili

Në pjesën e tretë, *Ideologjia dhe stili* Pipa merr në shqyrtim veprat mbas botimit të parë të *Milosaos*. Pas kësaj periudhe është ideologjia ajo që ndikon drejtpërdrejt edhe në stilin e tij, ku *radikali bëhet i moderuar, më pas konservator dhe, në fund, reaksionar, ndërkohë që besimtari i vakët*, siç thuhet, shndërrohet në vëzhgues, pastaj në fanatik dhe përfundon në asket.

Të gjitha këto lëkundje të karakterit të autorit, Pipa i justifikoi me zhvillimet historike, personale e familjare, pra që lidhen me jetëshkrimin e tij. Në çdo etapë jetësore, sipas Pipës, De Radës i shpërfaqen edhe modele të ndryshme stili. Tashmë metoda e kërkimit të Pipës është tjetër, merret me

rrethanat jetësore, me autobiologemat të cilat shndërrohen në ideologema, të vërtetuara nga vetë autori në *Autobiologjinë* e tij. Të shtatë etapat apo të shtatë moshat e njeriut (De Radës), ashtu siç i kishte ndarë edhe Shekspiri, Arshi Pipa i lexon dhe i interpreton sipas një rendi kronologjik, si: Fëmijëria, një tragjedi, një krizë religjioze dhe botimi i variantit të parë të *Milosaoas*, deri te pleqëria e thellë, kur De Rada rreket t'i ripunojë veprat e tij, madje të merren edhe punime filologjike (broshura).

Këtu *Autobiologjia* bëhet referencë kryesore e ideologjisë së autorit, por edhe bazë për vlerësime për stilin dhe gjenezën e veprave të tij. Madje, duke e parë letërsinë si autobiografike, poezinë të lidhur edhe me ideologjinë politike të autorit.

Pipa është i mendimit se nga e gjithë përmbajtja e *Autobiologjisë*, titulli që do t'i shkonte më së shumti për shtati këtij autokonfesionit do të ishte *Letërsia dhe revolucioni*. Në këtë mënyrë, autobiologjia bëhet autoideografi e deri te një apologji e vetvetes përballë paradokseve të kohës; kujtojmë këtu kryengritjen e dështuar të qershorit të vitit 1837 etj.

Në këtë kontekst, De Rada largohet nga besimi, idetë religjioze, hapet në nënteskt, herë në mënyrë implicite, herë mbi besëtytni, herë fantazmagori makabre, siç ndodh te ajo që Pipa e quan metamorfozë e Serafinës, e cila ndeshet rreptë me censurën kishtarë. Bazuar në këto shenja tekstuale e kontekstuale, *Serafina* cilësohet si një poemë gotike-lirizmi e tmerresh të mbinatyrshe, por herë-herë edhe me një strukturim epik-dramatik me shenja lirike.

Në përgjithësi, duke analizuar narracionin e poemave të De Radës, Pipa vë në pah ideologjinë politike dhe nga zhgënjimi i saj, ideologjinë nacionale, qoftë përmes veprimeve të personazheve, qoftë përmes pretendimeve autoriale. Kështu, duke pasur parasysh raportet e letërsisë romantike arbëreshe, pra edhe të De Radës, Pipa shkon edhe më tutje, në tipizimin e *Serafinës A* si një mozaik romantik kalabrez me demonizëm bajronian dhe folklor shqiptar me petk gotik.

Në tekstet shpjeguese me bazë shkrimin autoreferencial të De Radës, shihet ndikimi i tij nga Shekspiri, sidomos në stil, për ç'gjë shkruante edhe vetë De Rada: *Forca e Shekspirit në punë të stilit kurrë nuk më ka dalë nga mendja (Autobiologjia)*. Gjithashtu, Pipa përbrenda strukturës së poemës së De Radës identifikon edhe elemente të teatrit klasik grek, strofën dhe antistrofën, si në këngët korale klasike. Madje, kritiku ynë ngrit hipotezën që "ndërkëmbimi" i këngëve korale mund të jetë frymëzim nga *Antigona* e Sofokliut.

Kështu, autori ynë analizon De Radën sipas një skeme që përmban frymën nacionale, erotike dhe religjioze.

E para është intencë e kthimit në epokën e artë, përmes së cilës integron erotizmin me shenja autoktone, ndërsa e fundit si një letërsi qëllimore që kërkon të dominojë një tip i aristokracisë, si më i lashtë, si më i plotë, ide të cilën ia kishte rrënjësuar kleri grigjës së vet, gjithnjë në raport me lashtësinë e

kombit shqiptar. Edhe pse kishte një izolim socioekonomik, De Rada, nga këtu nuk del *autor i mjerë*, ashtu siç jemi mësuar ta portretizojmë një kohë të gjatë, por një kavalier në dashuri, një aristokrat në jetë, racional në besim. Kur ideologjia politike i fanitet e idealet i zvetënohen, shpërthen ideja për artin dhe estetikën.

BIBLIOGRAFI

- De Rada, G., *Antichità della nazione albanese e sue affinità con gli Elleni e i Latini*, 1864.
- De Rada, G., *Autobiologia*, I, 1898; II, 1899.
- De Rada, G., *Canti di Serafina Thopia, principessa di Zadrina nel secolo XV*. Napoli, 1843.
- De Rada, G., *Canti storici di Serafina Thopia, moglie del principe Nicola Ducagino, tradotti in prosa italiana*. Napoli, 1839.
- De Rada, G., *Grammatica della lingua albanese*, Firenze, 1870.
- De Rada, G., *L'Albania dal 1460 al 1487*, Storie d'Albania, 1848.
- De Rada, G., *Poesie albanesi del secolo XVI, Canti di Milosao, figlio del despota di Scutari*. Napoli, 1836.
- De Rada, G., *Principi d'estetica*, 1861.
- De Rada, G., *Rapsodie di un poema Albanese, raccolte nelle colonie del Napoletano, tradotte da Girolamo de Rada, e per cura di lui e di Niccolò de Coronei ordinate e messe in luce*. Firenze, 1866.
- De Rada, G., *Sofonisba, dramma storico*. Napoli, 1892.
- Gresillon, A., "Kritika gjenetike, origjina, metodat, teoritë, hapësira, kufijtë", Institut des Textes et Manuscrits Modernes, VEREDAS 8 (Porto Alegre, 2007) 31-45, botuar në revistën letrare *Jeta e re*, nr.1, Prishtinë, 2018.
- Kalakulla, U., *Arshi Pipa- Njeriu dhe vepra*, Plejad, Tiranë, 2010.
- Mandalà, M., *Jeronim De Rada, Portret artisti në rini*, Naimi, Tiranë, 2018.
- Pipa, A., *Jeronim De Rada*, Trilogjia Albanica II, Princi, Tiranë, 2013.
- Rugova, B., *Leksikon i termave të fonetikës dhe të fonologjisë*, ASHAK, Prishtinë, 2019.

SUMMARY

FROM LINGUISTICS TO AESTHETICS AND POLITICS (THE FIRST ALBANIAN ROMANTIC, JERONIM DE RADA, IN THE STUDIES OF ARSHI PIPA)

In this research paper we will analyze the concepts and opinions of the well-known scholar Arshi Pipa about the first Albanian romantic writer,

Jeronim De Rada. Our paper is based on of Arshi Pipa's trilogy study, *Trilogia Albanica II*, Hieronymus De Rada (1978), an analysis that extends from linguistics (lexicon, morphology, syntax) to aesthetics and politics. We will try to highlight the main issues raised in this study, such as: language, prosody, ideology, style and other aspects that are discussed between literature and linguistics.

Throughout this metacritical writing, we discuss the manuscripts of the first romantic in front of his scholar, focusing specifically on the language, metrics and stylistic pronunciation, right to the poetics of romanticism, in order to break down literary and extraliterary phenomena.

The review we are focusing on will be based on the research method, from philosophical interpretations, comparative, sociolinguistic and social perspectives, to the critique and philological analysis of the text.

Whereas, the literary context lays through the romanticism in Albanian literature to extend to the European romanticism, specifically to the Arbëresh of Italy, as an authentic spirit and as a universal form, with all the premises of European romanticism.

Therefore, in this study we will stay on the ground of immanent research, both critical and metacritical at the same time, investigating issues and literary, linguistic and political phenomena, all of which, researcher Arshi Pipa has supported on European theoretical linguistics and modern literary theories.